

ΘΕΟΔΩΡΟΣ Χ. ΣΑΡΙΚΑΚΗΣ

Η ΑΓΩΓΗ ΒΑΣΙΚΟΣ ΠΑΡΑΓΩΝ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΟΣ ΤΟΥ Μ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

«Τὸ δόνομα Ἀλέξανδρος χαρακτηρίζει τὸ τέλος μιᾶς ἐποχῆς καὶ τὴν ἀπαρχὴν μιᾶς νέας», ἔγραφε πρὶν ἀπὸ 166 χρόνια ὁ J. Droysen (*Geschichte Alexanders des Grossen*, Βερολίνον 1833), ὁ πρῶτος ἀπὸ τοὺς νεώτερους ἴστορικούς, ὁ δύποιος ἀνεγάρισε τὴν μεγάλη σημασία ποὺ εἶχε τὸ ἔργο τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου γιὰ τὴν Παγκόσμιο ἴστορία.

Ἡ περίπτωσις πράγματι τοῦ Ἀλεξάνδρου δείχνει καθαρὰ τὸν καθοριστικὸν ρόλο ποὺ διαδραματίζει: ἡ μεγάλη προσωπικότητα στὴν ἴστορία τῆς ἀνθρωπότητος, τῆς δύποιας ἡμιπορεῖ νὰ μεταβάλῃ τὴν πορεία. Διότι ὁ Ἀλέξανδρος ὑπῆρξε «μία ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες γνωμικοποιουσές δυνάμεις τῆς Ἰστορίας», δύπως χαρακτηριστικὰ ἀναφέρει ὁ μεγάλος "Ἀγγλος ἴστορικος W. Tarn (*Alexander the Great*, London 1948).

Εὔλογα, λοιπόν, γεννᾶται τὸ ἔρωτημα, πῶς διαμορφώθηκε ἡ πολύπλευρη αὐτὴ προσωπικότητα. Στὸ καίριο αὐτὸν ἔρωτημα, ἀπὸ τὸ δύποιο ἔξαρταται ἡ κατανόησις τοῦ δόλου ἐκπολιτιστικοῦ του ἔργου, δὲν ἔχει δοθῆ μέχρι σήμερα ἱκανοποιητικὴ ἀπάντησις, ἀν καὶ ἔχουν γραφῇ πλεῦστες καὶ ἀξιόλογες ἔργασίες γιὰ τὸν μεγάλο ἐκπολιτιστὴ καὶ ἀναμορφωτὴ¹.

Βέβαια τὸ ἄμεσο οἰκογενειακό του περιβάλλον δύπωσδήποτε ἐπέδρασε στὴ διαμόρφωση τῆς προσωπικότητός του. Ἐπειδὴ δύμας τὸ περιβάλλον καὶ ἡ κληρονομικότητα δὲν ἐπαρκοῦν γιὰ νὰ τὴν ἔξηγήσουν, ἐπιβάλλεται νὰ καταφύγωμε στὴν ἀγωγὴ καὶ νὰ ἀναζητήσωμε σὲ αὐτὴν τὸν ἀποφασιστικὸν παράγοντα.

1. Τὴν σχετικὴ βιβλιογραφία, βλ. στὸν Fr. Schachermeyer, *Alexander der Grosse*, Wien 1973, σσ. 691-697. Εἰδικώτερα γιὰ τὴν ἀγωγὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου, βλ. 'Α. Δασκαλάκη, «Ἡ Ἑλληνικὴ νεότης τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου», *Πλάτων* 11 (1959), σσ. 97-145, Δ. Κανατσούλη, «Ο Ἀλέξανδρος, ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Χριστιανισμός», *Μακεδονικά* 7 (1966/7), σσ. 1-30. Θ. Σαρικάη, «Οἱ πρὸ τοῦ Ἀριστοτέλους διδάσκαλοι τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου», στὸν τόμο *Mégas Ἀλέξανδρος* τῆς Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν (1980), σσ. 231-241.

Οι πληροφορίες δύμας που ἔχομες γιατί τήν ἀγωγὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου εἶναι δχι μόνο ἐλλιπεῖς, ἀλλὰ καὶ ἀναξιόπιστες, ἐπειδὴ ἡ πραγματικότητα ἔχει ἀναμιχθῆ σὲ τέτοιο βαθυδύ μὲ τὸν μῦθο, ὥστε ἡ διάκρισις ἀνάμεσα στὸ πραγματικὸ καὶ τὸ πλαστὸ νὰ καθίσταται πολλές φορὲς ἀδύνατη.

Οι πληροφορίες μας γιὰ τὴν παιδικὴ ἡλικία καὶ τὴν ἀγωγὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου προέρχονται κυρίως ἀπὸ τὸν Πλούταρχο (*Bίος Ἀλεξάνδρου* καὶ *Περὶ τῆς Ἀλεξάνδρου τύχης*), ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἄλλους συγγραφεῖς², ἐνῶ οἱ σχετικοὶ μῦθοι ἔχουν ἐνσωματωθῆ στὸν ψευδοκαλλισθένη (*Bίος Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνος*)³, τὸν ὅποιο χρησιμοποιοῦμε ἐδῶ μὲ μεγάλη ἐπιψύλαξη ἐξ αἰτίας τῶν πολλῶν ἀνακριβειῶν ποὺ περιέχει.

Ἐπειδὴ δὲ Φίλιππος τὸν προώριζε γιὰ διάδοχο τοῦ θρόνου, κατέβαλε μεγάλη φροντίδα γιὰ τὴ μάρφωσή του. Κατὰ τὸν Πλούταρχο (*Ἀλέξ.* 5,4) ἡ ἀγωγὴ του ἀνατέθηκε ἀρχικά σὲ ἀνδρα καύστηροῦ ζήθους, τὸν Λεωνίδα, δὲ ὁ πόιος ήτο Ἡπειρώτης καὶ συγγενῆς τῆς Ὀλυμπιαδας⁴, εἰχε δὲ ὑπὸ τὴν ἐποπτεία του τοὺς λοιποὺς παιδαγωγοὺς καὶ διδασκάλους τοῦ Ἀλεξάνδρου.

Τι ἀκριβῶς ἐδίδαξε στὸν μαθητή του, δὲν γνωρίζομε, ἀπὸ ὀρισμένες δύμας ἐνδείξεις συμπεραίνουμε ὅτι τοῦ ἐδίδαξε κανόνες πρακτικῆς κυρίως συμπεριφορᾶς: νὰ πεζοπορῇ πρὸς ἀπὸ τὸ πρόγενυμα, νὰ μὴν τρώγῃ πολὺ κατὰ τὸ δεῖπνο καὶ νὰ μὴν εἴναι σπάταλος (ἀντόθι, 22,4-5). Ὁ τίτλος δύμας τοῦ καθηγητοῦ (=διδασκάλου), δὲ ὁ πόιος ἐπίσης τοῦ ἀποδίδεται, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσωμε ὅτι ἡ διδασκαλία του δὲν περιωρίσθηκε σὲ πρακτικοὺς μόνο κανόνες, ἀλλ’ ἐπεξετάθηκε καὶ στὴ διδασκαλία μερικῶν στοιχειωδῶν τούλαχιστο μαθημάτων.

Δεύτερος κατὰ σειρὰν διδάσκαλος καὶ παιδαγωγὸς τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀναφέρεται (ἀντόθι, 5,5) δὲ Λυσίμαχος δὲ Ακαρνάν, δὲ ὁποῖος, δές φαίνεται, δὲν ήτο ἄμυντος Ἐλληνικῆς παιδείας. Γιὰ τὴ διδασκαλία του τίποτε ἐπίσης δὲν γνωρίζομε, ἀναφέρεται δὲ μόνον ὅτι ἀποκαλοῦσε τὸν ἑαυτό του Φοίνικα, τὸν

2. Σποραδικὲς πληροφορίες μᾶς παρέχουν οἱ συγγραφεῖς: Αλιανός, Αισχίνης, Δίων Κάσσιος, Ἰσοκράτης, Πλίνιος δὲ Πρεσβύτερος, Κοιντιλιανός, Σούδα, Στράβων καὶ Οὐαλέριος Μάξιμος.

3. Τὸ ἔργο ἐσφαλμένως ἀποδίδεται στὸν Καλλισθένη, ἐνῶ πράγματι ἔγραφη κατὰ τὸν Γ' μ.Χ. αι. Παρὰ τὴν ἀναξιοπιστία του ζήσκησε τεραστία ἐπίδραση στὶς φιλολογίες τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύστης καὶ μεταφράσθηκε σὲ 30 τούλαχιστο γλῶσσες. Διαδόθηκε στὸν χριστιανικὸ καὶ ισλαμικὸ κόσμο ἀπὸ τὴν Ἰνδοκίνα καὶ τὴν Αιθιοπία μέχρι τὴν Μ. Βρετανία καὶ τὴν Ἰσλανδία! Η νεοελληνικὴ του μετάφρασις εἶναι γνωστὴ ὡς Φινλάδη τοῦ Μεγαλέξανδρου. Γιὰ τὸ μυθιστόρημα, βλ. W. Tarn, *Alexander the Great II* (1948), σσ. 363-365.

4. Γιὰ τὸ λόγῳ αὐτὸ δὲ πιλογή του εἶναι πιθανὸν ὅτι ὠφείλετο στὴν Ὀλυμπιαδα. Γιὰ τὸν Λεωνίδα, βλ. H. Berne, *Das Alexanderreich auf Prosop. Grundlage II* (1926), ἀρ. 469. Οἱ παραπομπές μου στὸν Πλούταρχο γίνονται στὴν ἔκδοση τοῦ Loeb.

Ἀλέξανδρο Ἀχιλλέα καὶ τὸν Φίλιππο Πηλέα. Ἀκολούθησε στὴν ἐκστρατείᾳ τὸν Ἀλέξανδρο, ὁ δόποῖς μάλιστα διεκινδύνευσε κάποτε γιὰ νὰ τὸν διασώσῃ (αὐτόθι, 24,6-8).

Ο Πλούταρχος κατονομάζει μονάχα τὸν Λεωνίδα καὶ τὸν Λυσίμαχο ὡς παιδαγωγοὺς καὶ διδασκάλους τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ προσθέτει (αὐτόθι, 7, 1-2) δὲ ὁ Φίλιππος τοῖς περὶ τὴν μουσικὴν καὶ τὰ ἔγκυλα παιδευταῖς οὐ πάντα τι πιστεύων προσεκάλεσε στὴ Μακεδονία τὸν Ἀριστοτέλη νὰ συνεχίσῃ τὴν ἐκπαίδευση τοῦ νεαροῦ διαδόχου. Τοῦτο ὅμως φάνεται μᾶλλον ἀπίθανο, ἐφόσον ἀναφέρονται διδάσκαλοι τοῦ Ἀλεξάνδρου στὴ γραμματική, τὴ ρητορική, τὴ γεωμετρία καὶ τὴν μουσική, ἀλλὰ γιὰ μερικοὺς ἀπὸ αὐτοὺς ἐκφράζονται σοβαρὲς ἀμφιβολίες, ἐπειδὴ μᾶς εἶναι γνωστοὶ μόνον ἀπὸ τὸν ψευδο-καλλισθένη.

Ως διδάσκαλοι γραμμάτων ἀναφέρονται ὁ Πολυνείκης ὁ Πελλαῖος καὶ ὁ νεαρὸς κυνικὸς Φιλίσκος ὁ Αἰγινῆτης⁵. "Αν καὶ ὁ τίτλος τοῦ γραμματιστοῦ ποὺ φέρουν ὑποδηλώνη τὸν διδάσκαλο τῆς πρώτης ἀναγνώσεως καὶ γραφῆς⁶ ἐν τούτοις ἀν ληφθῆ ὑπόψιν δὲτι ἀνάγνωση καὶ γραφὴ τοῦ εἶχαν ἥδη διδάξει ὁ Λεωνίδας καὶ ὁ Λυσίμαχος, εἶναι πιθανὸν δὲτι ὁ Πολυνείκης καὶ ὁ Φιλίσκος ἥσαν διδάσκαλοι μᾶλλον τῆς γραμματικῆς. Ως γραμματικοὶ⁷ δέ, αὐτοὶ Ἰσως πρῶτοι, τοῦ ἐδίδαξαν τοὺς "Ἐλληνες κλασσικούς, τοὺς δόποίους ἀργότερα ἐπρόκειτο νὰ τοῦ διδάξῃ συστηματικάτερα δ 'Αριστοτέλης. Εἶναι μάλιστα πιθανὸν δὲτι ὁ Φιλίσκος κατέστησε γνωστὴ στὸν Ἀλέξανδρο τὴν κοσμοπολιτικὴ θεωρία τῶν κυνικῶν, σύμφωνα μὲ τὴν δόποία ὁ ἀνθρωπὸς δὲν εἶναι πολίτης μᾶς μόνον πόλεως, ἀλλὰ τοῦ κόσμου δύο.

Στὴ ρητοτικὴ διδάσκαλος τοῦ Ἀλεξάνδρου ὑπῆρξε ὁ ἐπιφανῆς ρήτορας καὶ ιστορικὸς Ἀναξιμένης ὁ Λαμψκαηνός. "Αν καὶ ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ψευδοκαλλισθένη ἀναφέρεται καὶ ἀπὸ ἄλλους συγγραφεῖς, ἐκφράζονται περὶ αὐτοῦ ἀμφιβολίες ἀπὸ ὡρισμένους ἐρευνητάς⁸. Τὸν Ἀναξιμένη συνήντησε ἀργότερα ὁ Ἀλέξανδρος ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη τῆς Λαμψκαου. Τὸν εἶχαν ἀποστείλει οἱ συμπολῖτες του νὰ τὸν παρακαλέσῃ νὰ φεισθῇ τῆς πόλεως των, ἐπειδὴ εἶχε ταχθῆ μὲ τὸ μέρος τῆς Περσίας. "Ο Ἀναξιμένης ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ του, στὴ συνέχεια δὲ ἀκολούθησε τὸν Ἀλέξανδρο στὴν ἐκστρατεία καὶ ἔγραψε μάλιστα περὶ αὐτοῦ ἀξιόλογα ἔργα⁹.

5. Γιὰ τὶς σχετικὲς μαρτυρίες, βλ. Σαρικάκη, ἔ.ἄ.σ. 235, σημ. 2-3 καὶ 5-6.

6. Πβλ. Η. Marrou, *Iστορία τῆς ἐκπαίδευσεως κατὰ τὴν ἀρχαιότητα*, Αθῆναι 1961 (μετάφρ. Θ. Φωτεινοπόύλου, έκδ. Ε'), σσ. 79 καὶ 216.

7. Γιὰ τὴ διάκριση γραμματιστοῦ καὶ γραμματικοῦ, βλ. Marrou, ἔ.ἄ., σσ. 237-8.

8. Βλ. σχετικῶς Berne, ἔ.ἄ., ἀρ. 71. 'Ο ψευδοκαλλισθένης τὸν ἀποκαλεῖ Ἀριστομένη.

9. "Οπως τὸ ὑπὸ τὸν τίτλο Τὰ περὶ Ἀλέξανδρον ίστορικὸ ἔργο, ὡς καὶ τὸ ποιητικὰ ἔργα Βασιλέων Μεταλλαγαὶ καὶ "Ἐπη πρὸς Ἀλέξανδρον. Σὲ αὐτὸν ἀφιερώνει ἐπίσης τὴ Ρητορικὴ του, πβλ. Berne, ἔ.ἄ., ἀρ. 71.

Στή γεωμετρία, τὴν κατ' ἔξοχὴν Ἐλληνικὴ ἐπιστήμη, διδάσκαλός του ἀναφέρεται δι φίλος τοῦ Πλάτωνος καὶ μαθητὴς τοῦ Εὐδόξου Μέναιχμος ὁ Ἀλωπεκονῆσιος, ἀλλ' ἐκφράζονται καὶ γι' αὐτὸν σοβαρὲς ἀμφιβολίες¹⁰. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Μέναιχμος ἐδίδασκε πιθανώτατα τὴν Πλατωνικὴ μεταφυσικὴ τῶν ἀριθμῶν, εἶναι μᾶλλον ἀπίθανον μαθηματικὰ τόσον ὑψηλοῦ ἐπιπέδου νὰ ἐδιδάχθησαν σὲ μαθητὴ 10-12 μόλις ἔτῶν.

‘Ως διδάσκαλο τῆς μουσικῆς ὁ Φευδοκαλλισθένης¹¹ ἀναφέρει τὸν Ἀλκιππὸ τὸν Λήμυνο. ‘Αν καὶ ἴσχύουν καὶ γι’ αὐτὸν οἱ Ἰδιες ἐπιφυλάξεις, ἐπειδὴ δὲν μᾶς εἶναι γνωστὸς ἀπὸ ἄλλη πηγή, ἐν τούτοις φαίνεται ὅτι τῇ χρήση μουσικῶν δργάνων εἶχε διδαχθῆ ἀπὸ ἐνωρίς ὁ Ἀλέξανδρος, ἐφόσον σὲ ἡλικία 10 ἔτῶν ἐγνώριζε ἥδη νὰ κιθαρίζῃ καὶ νὰ ἀπαγγέλλῃ ωήσεις τινὰς καὶ ἀντικρούσεις πρόδεις ἔτερον παῖδα¹².

Σχετικὰ δὲ μὲ τὸ μάθημα τῆς μουσικῆς παραδίδεται ὅτι, ἐνῶ ἐδιδάσκετο τῇ χρήση τῆς κιθάρας, ὁ δάσκαλος τοῦ ὑπέδειξε νὰ πλήξῃ τὴν κατάλληλη χορδὴ, δόπτε ὁ Ἀλέξανδρος τὸν ρώτησε, ποιά θὰ ἥταν ἡ διαφορά, ἀν ἀντὶ γι’ αὐτὴν ἔπληττε κάποια ἄλλη. Τότε ὁ δάσκαλος τοῦ ἀπάντησε ὅτι γιὰ τὸν μέλλοντα νὰ βασιλεύσῃ δὲν εἶχε βέβαια καμμία σημασία, θὰ εἶχε δύμως γιὰ τὸν μέλλοντα κιθαριστή¹³.

‘Ως γνήσιος δὲ Ἐλλην ὁ Ἀλέξανδρος ὑπεραγαποῦσε τὴ μουσικὴ καὶ τοὺς ἀθλητικοὺς ἀγῶνας, γι’ αὐτὸν καὶ πλείστους ἔτελεσε στὴν Ἀσία καὶ τὴν Αἴγυπτο, ὅχι μόνο μουσικούς, ἀλλὰ καὶ γυμνικούς καὶ ἵππικους¹⁴.

Καὶ αὐτὰ μὲν γνωρίζομε γιὰ τοὺς διδασκάλους τοῦ Ἀλέξανδρου δις τὴν ἐποκὴ που δὲ Φίλιππος ἀπεφάσισε νὰ ἀναθέσῃ τὴν ἀγωγὴ του στὸν Σταγειρίτη φιλόσοφο. ‘Ο Ἀριστοτέλης δὲν ἥταν βέβαια τότε ὁ κατόπιν διάσημος φιλόσοφος, ἀλλ’ οὕτε καὶ δὲ Φίλιππος εἶχε ἐπίγνωση ὅτι ἀνέθετε τὴν ἀγωγὴ τοῦ γιοῦ του στὴ μεγαλύτερη διάνοια τῶν αἰώνων. Ἐγνώριζε δύμως ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης θὰ τὸν ἐμψυχήσει στὸν Ἐλληνικὸ πολιτισμό, τὸν δόπον καὶ δὲν ιστικοῦσε ἀνεπιφύλακτα¹⁵.

‘Ο Ἀριστοτέλης βρισκόταν τότε (343/2) στὴν ἀκμὴ τῆς ἡλικίας του·

10. Berve, ἐ.ἀ., ἀρ. 500.

11. I, 13,4: μουσικῆς δὲ Λήμυνος Ἀλκιππος.

12. Αἰσχίνης, Κατὰ Τιμάρχου 168-169. ‘Η λ. ἀντίκρουσις σημαίνει τὴν εὔστοχη ἀπάντηση, πβλ. L-S-J, στὴ λ. ‘Η ἀναφορὰ ἐδὼ στὸν Ἀλέξανδρο εἶναι ἡ ἀρχαιότερη που ἔχομε ἀπὸ φιλολογικὴ πηγὴ (ἄνοιξις τοῦ 346 π.Χ.).

13. Αἰλιανοῦ, Ποικ. Ἰστ. III, 32.

14. Γιὰ τὶς σχετικὲς μαρτυρίες, βλ. Σαρικάκη, ἐ.ἀ., σ. 239, σημ. 4 καὶ σ. 240, σημ. 5, πβλ. καὶ τὴ σημ. 42 κατωτέρω.

15. Πβλ. Κανατσούλη, ἐ.α., σσ. 3-4, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

ἡτο 40 περίπου ἐτῶν¹⁶ καὶ εἶχε ἥδη διδάξει στὴν "Ἄσσο τῆς Τρωάδος, ὃπου γνωρίσθηκε μὲ τὸν Ἐρμεία, τὸν τύραννο τοῦ Ἀταρέα, τοῦ ὁποίου μάλιστα τὴν ἀνηψιὰ καὶ θετὴ κόρη Πυθιάδα ὑπανδρεύθηκε. Μετὰ τρία δύμας ἔτη ἐγκατέλειψε τὴν "Ἄσσο καὶ ἐγκαταστάθηκε στὴ Μυτιλήνη, ὃπου εἶχε ἥδη ἀρχίσει νὰ ὅργανώῃ τὴ σχολὴ του, δταν προσκλήθηκε στὴ Μακεδονία. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἡ ἐπιλογὴ του ὡφείλετο μᾶλλον στὶς πολιτικὲς σχέσεις τοῦ Φιλίππου μὲ τὸν Ἐρμεία παρὰ στὸ ὅτι ὁ Νικόμαχος, ὁ πατέρας τοῦ Ἀριστοτέλη, ὑπῆρξε λατρὸς τῆς Μακεδονικῆς αὐλῆς¹⁷.

"Ως τόπο διδασκαλίας ἐπέλεξε ὁ Φίλιππος ἓνα ἥσυχο τόπο, τὸ περὶ *Mieza*ν νυμφαῖον¹⁸, μακριὰ ἀπὸ τὸν θόρυβο τῆς βασιλικῆς αὐλῆς. Ἐκεῖ ὁ Ἀλέξανδρος ἐπὶ τρία συνεχῇ ἔτη παρηκολούθησε τὴ διδασκαλία τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ εἶχε συμμαθητὰς τὰ παιδὶα τῶν ἐπιφανεστέρων Μακεδονικῶν οἰκογενειῶν¹⁹.

Τί ἀκριβῶς τοῦ ἐδίδαξε ὁ Ἀριστοτέλης, δὲν γνωρίζομε, ἐπειδὴ ἐλάχιστες δυστυχῶς ἀξιόπιστες μαρτυρίες διαθέτομε. Ὁ Ἰδιος στὰ ἔργα του τίποτε σχετικὸ δὲν δύναφεται, ἐνῶ οἱ διάφοροι μύθοι ποὺ ἔπλασθηκαν, δταν πλέον ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε καταστῆ δεσπόζουσα φυσιογνωμία τῶν Γραμμάτων καὶ ὁ Ἀλέξανδρος κοσμοκράτορας, ἀπηχοῦν, τί ἡ μεταγενέστερη παράδοσις ἐδέχετο ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε διδαχθῆ ὁ διάδοχος τοῦ Μακεδονικοῦ θρόνου. Ἀφορμάμενοι πάντως ἀπὸ τὶς μεταγενέστερες αὐτές παραδόσεις θὰ προσπαθήσωμε, σὲ συνδυασμὸ βέβαια καὶ μὲ τὶς ἐλάχιστες ἀξιόπιστες μαρτυρίες ποὺ διαθέτομε, νὰ καθορίσωμε τὸ πιθανὸν περιεχόμενον τῆς Ἀριστοτελικῆς διδασκαλίας.

Στὴν προσπάθεια μας αὐτὴ ὑποβοήθουμεθα ἀπὸ τὰ φιλοσοφικά, φιλολογικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ διαιφέροντα τοῦ Ἰδιοῦ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὡς καὶ ἀπὸ τὶς κατευθυντήριες ἰδέες ποὺ ἐνέπνευσαν τὸ ἐκπολιτιστικό του ἔργο. Διότι δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἐκεῖνος που τοῦ ἐνέπνευσε τὸν ἀπεριόριστο θαυμασμὸ γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ παιδεία καὶ τὸν Ἐλληνικὸ ἐν γένει πολιτισμὸ ἡτο ὁ

16. Ἐφόσον βέβαια γεννήθηκε τὸ 384 π.Χ., πβλ. A. Lesky (μετφρ. Ἀ. Τσοπανάκη), *Ιστορία τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας*, Θεσσαλονίκη 1972, σ. 760.

17. Βλ. σχετικῶς U. Wilcken, *Alexandre le Grand*, Paris 1952, σ. 63. Ὁ Νικόμαχος ἡτο λατρὸς στὴν αὐλὴ τοῦ Ἀμύντα Γ', τοῦ πατέρα τοῦ Φιλίππου.

18. Πλουτάρχου, *Ἀλέξ.* 7,3. Τὸ νυμφαῖον ἡτο περιφραγμένος χῶρος ἀφιερωμένος στὶς Νύμφες. Γιὰ τὴ θέση τῆς *Mieza*, βλ. Lenk, *RE XV* (1932), στ. 1548/9, πβλ. Κανατσούλη, ἔ.ἄ., σ. 5, σημ. 1.

19. Μεταξὺ αὐτῶν ἡσαν ὁ Ιστορικὸς Μαρσύας ὁ Πελλαῖος, ὁ Νικάνωρ ὁ Σταγειρίτης καὶ πιθανῶτατα οἱ παιδικοὶ του φίλοι Ἡφαιστίων καὶ Ἀρπαλός, πβλ. Κανατσούλη, ἔ.ἄ., σ. 5, σημ. 2-5.

Αριστοτέλης, γεγονός που ήσκησε τεραστία ἐπίδραση στήν κατόπιν δράση του²⁰.

Ο Αριστοτέλης εἶναι κυρίως γνωστός ως φιλόσοφος, ἀλλ' ἔκτος ἀπὸ τὴν φιλοσοφία πραγματεύθηκε περὶ τῆς ἴατρικῆς, τῆς βιοτεχνῆς, τῆς ἀστρονομίας καὶ τῆς μουσικῆς, ἀσχολήθηκε μὲ τὴν ρητορικὴν καὶ τὴν ποίησην, ἐσχολίασε καὶ ἔξεδωσε τὸν "Ομηρο, κακήτητος τὸν κατάλογο τῶν Πυθιονικῶν καὶ" Ολυμπιονικῶν, συνέθεσε ἔργο γιὰ τὸ πολίτευμα 158 Ἑλληνικῶν πόλεων, ἀνεβίβασε τὴν ζωολογία σὲ καθαρῶς πειραματικὸν ἐπίπεδο, ἀνεκαλύπτει τὴν μελέτη τῆς ἐμβρυολογίας, ἔγραψε περὶ μελισσῶν καὶ ἀσχολήθηκε ἐπίσης μὲ τὸν μαγνητισμὸν καὶ τὴν ὀπτικήν²¹.

Πόσους καὶ ποίους ἀπὸ τοὺς θησαυροὺς αὐτοὺς τῶν γνώσεών του μετέδωσε στὸ νεαρὸν μαθητή του καὶ ποίᾳ μέθοδῳ ἀκολούθησε; Θὰ ἐπιχειρήσωμεν νὰ ἀπαντήσωμεν στὰ ἐρωτήματα αὐτὰ ὑποδιαιρώντας τὴν Ἀριστοτελικὴ διδασκαλία σὲ κύκλους μαθημάτων. Καὶ ἀρχίζομε ἀπὸ τὴν φιλοσοφία.

1) Ἡ φιλοσοφία

Απίθανον εἶναι νὰ προέβῃ ὁ Αριστοτέλης σὲ συστηματικὴ διδασκαλία τῆς φιλοσοφίας ἢ νὰ ἐπεχειρήσει νὰ μυήσῃ τὸν Ἀλέξανδρο σὲ ἕνα ὡρισμένο φιλοσοφικὸν σύστημα, παρὰ τὶς πληροφορίες τοῦ Πλουτάρχου περὶ τοῦ ἀντιθέτου²². Εξ ἦσου ἀπίθανον εἶναι νὰ υἱοθέτησε στὴ διδασκαλία του τὴν μέθοδο τῶν ἐπιστημονικῶν του ἔργων, τὰ ὅποια διακρίνονται γιὰ τὸ ἀφηρημένο καὶ τὸ δυσνόητο καὶ τὰ ὅποια ἐπομένως θὰ ἥσχαν ἀκατανόητα ἀπὸ τὸν νεαρὸν μαθητή του. Πιθανώτερον, ἄρα, εἶναι δτι θὰ ἐπεχειρήσει νὰ τοῦ κινήσῃ τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ φιλοσοφία καὶ νὰ τοῦ καλλιεργήσῃ μὲ ἐπαγγωγικὸν τρόπο τὸν φιλοσοφικὸν στοχασμό. Στὴν προσπάθειά του δὲ αὐτὴ σημείωσε ἐπιτυχία, δπως μαρτυρεῖ ὁ ζῆλος τοῦ Ἀλεξάνδρου γιὰ τὴ φιλοσοφία, ὁ ὄποιος κατὰ τὸν βιογράφο του οὐδέποτε ἐξερρόγνυ (=ἐξέπεσε) τῆς ψυχῆς του²³.

Τὸν πρὸς τὴν φιλοσοφίαν δὲ ζῆλο του διετήρησε ὁ Ἀλέξανδρος ὃς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του, δπως μαρτυροῦν: α') Τὸ ἐνδιαφέρον ποὺ ἐπέδειξε γιὰ τὰ φιλοσοφικὰ ζητήματα, ὃς καὶ οἱ ἐνδιαφέρουσες συζητήσεις ποὺ εἶχε μὲ τοὺς φιλοσόφους, τοὺς ὄποιους συνήντησε, δηλ. τὸν κυνικὸν Διογένη τὸν Σινωπέα

20. Πβλ. U. Wilcken, ἔ.α., σσ. 63-64.

21. Πβλ. P. Fox, *Alexander the Great*, London 1973, σ. 54.

22. Πλούταρχος, ἔ.α. 7,3: "Εούκε δὲ Ἀλέξανδρος... καὶ τῶν ἀπορούτων καὶ βαθυτέρων διδασκαλιῶν, ὃς οἱ ἀνδρες ἰδίως ἀκροαματικάς καὶ ἐποπτικάς προσαγορεύοντες οὐκ ἐξερρούν εἰς πολλούς, μετασχεῖν. Ἀκροαματικαὶ σημαίνει τὶς βαθύτερες διδασκαλίες τῶν φιλοσόφων τὶς προφορικῶς μεταδιδόμενες, ἐποπτικαὶ δὲ τὶς προοριζόμενες γιὰ τοὺς μυημένους, L-S-J, στὶς λ.

23. Πλούτ. Ἀλέξ. 8, 4.

στὴν Κόρινθο²⁴, τὸν ψάμμωνα στὴν Αἴγυπτο²⁵ καὶ τοὺς γυμνοσοφιστὰς Δάναδαμιν καὶ Κάλανον στὴν Ἰνδία²⁶. Πόσο δὲ εἶχε διαποτισθῆ ἀπὸ τὰ φιλοσοφικὰ νάματα ἔξεδήλωσε κατὰ τὴν ἐπίσκεψή του στὸν τάφο τοῦ Κύρου τοῦ πρεσβύτερου, ὁπότε, ἀφοῦ διάβασε τὰ ἐπὶ τῷ τάφῳ τοῦ ἀναγραφόμενα, συγκινήθηκε βαθύτατα ἀπὸ τὴν ἀδηλότητα καὶ μεταβολὴν τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων²⁷.

β') 'Η ἐκτίμησις ποὺ ἔτρεφε γιὰ τοὺς φιλοσόφους, ἵδιως τοὺς κυνικοὺς καὶ τοὺς ἀτομικούς, μερικοὺς ἀπὸ τοὺς ὄποιους προσέλαβε καὶ στὸ στενό του περιβάλλον, ὅπως τὸν Ἀνάξαρχο τὸν Ἀβδηρίτη²⁸, τὸν Πύρρωνα τὸν Ἡλεῖο²⁹ καὶ τὸν Ὄνησίκριτο, τὸν ὄποιο μάλιστα διώρισε ἀρχικυβερνήτη τοῦ πλοίου τοῦ³⁰.

γ') 'Η γενναία οἰκονομικὴ ἐνίσχυσις ποὺ προσέφερε σὲ διάφορους φιλοσόφους, ὅπως τὸν Ἀριστοτέλη, στὸν ὄποιο ἀπέστειλε 800 τάλαντα³¹, τὸν Πύρρωνα τὸν Ἡλεῖο, στὸν ὄποιο παρέδωσε 1000 χρυσᾶ νομίσματα³², καὶ τὸν ἀκαδημαϊκὸ Θεονοράτη τὸν Χαλκηδόνιο, στὸν ὄποιο ἀπέστειλε 50 τάλαντα, αὐτὸς ὅμως ἐκράτησε 30 μόνον μνᾶς, ἐπειδὴ τόσες μόνον, ἔλεγε, τοῦ ἔχρειάζοντο³³.

Στὴ συνέχεια θὰ ἀναφερθοῦμε στὴ φιλολογικὴ κατάρτιση τοῦ Ἀλεξάνδρου.

2) 'Η φιλολογία

"Αν καὶ στοιχεῖα Ἐλληνικῆς φιλολογίας διδάχθηκαν πιθανώτατα στὸν Ἀλέξανδρο καὶ ἀπὸ τοὺς προηγουμένους διδασκάλους του, ἐκεῖνος ὅμως ποὺ συστηματικὰ τοῦ ἐδίδαξε τοὺς "Ἐλληνας συγγραφεῖς, καὶ ἵδιως τοὺς ποιητάς, εἶναι δὲ Ἀριστοτέλης. Ἐπειδὴ δὲ ἡ φιλολογικὴ παράδοσις τῶν Ἐλλήνων ἀρχιζεῖ ἀπὸ τὸν Ὄμηρο, ὃ ὄποιος ἐδιδάσκετο καὶ στὴν πρώτη καὶ στὴ δευτέρᾳ

24. Αὐτόθι, 14, 1-3, πβλ. Ἀρριανό, Ἀλεξ. Ἀνάβ. VII, 2,1 καὶ Διογένη Λαέρτιο VI, 32, 60 καὶ 68.

25. Πλούτ. Ἀλεξ. 27,6.

26. Ἀρριανοῦ, Ἀλεξ. Ἀνάβ. VII, 1, 5-6, 2,2-3 καὶ 6, πβλ. Πλούτ. Ἀλεξ. 65, 2-4. 69, 3-4.

27. Πλούτ. Ἀλεξ. 69,3· πβλ. Ἀρριανό, Ἀλεξ. Ἀνάβ. VI, 29, 4-8.

28. Πλούτ. Ἀλεξ. 8,4 καὶ 52,2-5· πβλ. Περὶ τῆς Ἀλεξ. Τύχης, p. 331 E.

29. Πλούταρχου, Περὶ τῆς Ἀλεξ. Τύχης, p. 331 E.

30. Πλούτ. Ἀλεξ. 66,2 Περὶ τῆς Ἀλεξ. Τύχης, p. 331 E, Ἀρριανοῦ, Ἀλεξ. Ἀνάβ. VI, 2,3, VII, 5, 6 καὶ 20, 9. Διογένης Λαέρτιος VI, 84.

31. Ἀθήναιος, IX, p. 398e: διτακόσια γάρ εἰληφέναι τάλαντα παρ' Ἀλεξάνδρον τὸν Σταγιαρίτην λόγος ἔχει εἰς τὴν περὶ τῶν ζῴων ἴστορίαν. Τὸ ποσὸ αὐτὸς εἶναι βέβαια ὑπερβολικό.

32. Πλούταρχου, Περὶ τῆς Ἀλεξ. Τύχης, p. 331 E.

33. Πλούτ. Ἀλεξ. 8,4, Περὶ τῆς Ἀλεξ. Τύχης, p. 331 E, Ἀποφθέγματα βασιλέων καὶ στρατηγῶν, p. 181 E, Cicero, Tusc. Disp. V, 91.

βαθμίδα τῆς ἐκπαιδεύσεώς των³⁴, δὲ Ἀριστοτέλης κατέβαλε μεγάλη προσπάθεια νὰ ἐμφυσήσῃ στὴν ψυχὴ τοῦ νεαροῦ μαθητοῦ του ἰδιαίτερη ἀγάπη γιὰ τὸν "Ομηρο", ἔξεπόνησε δὲ πρὸς χάριν του καὶ ἀναθεωρημένη ἔκδοση τῆς Ἰλιάδας, τὴν ἐκ τοῦ νάρθηκος³⁵.

Στὴν προσπάθειά του δὲ αὐτὴ σημείωσε ἀπόλυτη ἐπιτυχία: δὲ Ἀλέξανδρος ἀγάπησε περιπατῶς τὸν "Ομηρο" καὶ ἰδίως τὴν Ἰλιάδα, τὴν δόπια θεωροῦσε τῆς πολεμικῆς ἀρετῆς ἐφόδιον³⁶ καὶ εἶχε πάντοτε ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιόν του, δῆπος μᾶς πληροφορεῖ δὲ Ὁνησίκριτος³⁷. Τόσο δὲ φιλόμηρον (πβλ. Στράβωνα XIII, I, 27, p. 594) κατέστησε τὸν μαθητὴ του δὲ Ἀριστοτέλης, ὡστε ἡμποροῦσε νὰ ἀπαγγέλῃ ἀπὸ στήθους μεγάλα ἀποσπάσματα τῶν ποιημάτων του. Διάβαζε μάλιστα τόσο συχνὰ τὸν "Ομηρο", ὡστε τὸν ἔβλεπε ἀκόμη καὶ στὸν ὕπνο του! Χαρακτηριστικὰ ἀναφέρεται δὲ τῇ θέσῃ τῆς Ἀλεξανδρείας τῆς πρὸς Αἴγυπτον ἐπέλεξε καθ' ὑπόδειξη τοῦ "Ομήρου, δὲ δῆπος ἐμφανίσθηκε στὸν ὕπνο του ὡς ἀνὴρ πολιός εῦ μάλα τὴν κόμην καὶ γεραδός τὸ εἶδος³⁸.

Ἐπειδὴ δὲ δὲ Ὅμηρος ἤταν δὲ ποιητὴς τῶν νεανικῶν του χρόνων, γι' αὐτὸν καὶ δὲ ὁ ὅμηρικὸς ἥρως Ἀχιλλεὺς ἤτο δὲ ἥρως - πρότυπο τῆς νεότητός του, ἐνῶ δὲ ἥρως - πρότυπο τῆς ὡριμότητός του ἥτο δὲ Ἡρακλῆς. Ἡ πεποίθησις δὲ τοῦ Ἀλεξανδροῦ δὲ τι κατάγεται ἀπὸ τοὺς δύο αὐτοὺς ἥρωες καὶ δὲ βρισκόταν σὲ προσωπικὴ ἐπαφὴ μαζί των εἰναι ἔνας ἀπὸ τοὺς ἀστάθμητους παράγοντες ποὺ συνέβαλαν στὸ σχηματισμὸν τῆς προσωπικότητός του³⁹.

'Απὸ τὶς μετέπειτα φιλολογικὲς προτιμήσεις τοῦ Ἀλεξανδροῦ συμπεραινομειούμει δὲ τὸ Ἀριστοτέλης δὲν περιωρίσθηκε στὸν "Ομηρο", ἀλλὰ τοῦ δίδαξε καὶ ἄλλους συγχρόνους του συγγραφεῖς ἢ καὶ παλαιοτέρους. Χαρακτηριστικὴ ἐν προκειμένῳ εἰναι ἡ ἐπιλογὴ τῶν συγγραφέων, τοὺς δῆποις κατ' ἐντολὴν του τοῦ ἀπέστειλε δὲ Ἀρπαλος, ἐνῶ δὲ Ἀλέξανδρος βρισκόταν στὰ βάθη τῆς Ἀνατολῆς: κάκενος ἐπεμψεν αὐτῷ τάς τε Φιλίστου βίβλους καὶ τῶν Ἐνδριπίδων καὶ Σοφοκλέους καὶ Αἰσχύλου τραγῳδιῶν συχνάς, καὶ Τελέστον καὶ Φιλοξένου διθυράμβους⁴⁰.

'Απὸ τὰ ἔργα αὐτὰ τὰ μὲν Σικελικὰ τοῦ Φιλίστου τοῦ Συρακοσίου ἀνέφεροντο στὴν ἴστορία τῆς Σικελίας, ἐνῶ οἱ Ἀθηναῖοι τραγικοὶ ἀντιπροσώ-

34. Marrou, ἔ.ἄ. (σημ. 6), σ. 240.

35. Πλούτ. Ἀλέξ. 8,2.26,1, Στράβων XIII, 1,27, p. 594. Ὁνομάσθηκε δὲ ἔτσι, ἐπειδὴ δὲ Ἀλέξανδρος τὴν τοποθέτησε σὲ πολυτελές κυβώτιο (νάρθηξ), τὸ δῆποι δὲνεῦρε στὸ βασιλικὸ θησαυροφυλάκιο (γάζα) τοῦ Δαρείου.

36. Πλούτ. Ἀλέξ. 8,2, Περὶ τῆς Ἀλεξ. Τύχης, p. 327 F.

37. Παρὸ Πλούταρχῳ, Ἀλέξ. 8,2.

38. Αὐτόθι, 26, 2-3.

39. Wilcken, ἔ.ἄ. (σημ. 17), σ. 64.

40. Πλούτ. Ἀλέξ. 8, 2-3.

πευαν τὴν ποίηση τῶν Κλασσικῶν χρόνων καὶ οἱ διθυραμβογράφοι Τέλεστος καὶ Φιλόξενος τὴν σύγχρονη.

Απὸ τοὺς τραγικοὺς δὲ ποιητὰς Ἰδιαιτέρως ἐκτιμοῦσε τὸν Εὐριπίδη, τοῦ διοίου ἡμποροῦσε νὰ ἀπαγγέλῃ στίχους ἢ ἀκόμη καὶ σκηνὴς διλόκληρες⁴¹. Στὸ Θαυμασμὸ δὲ ποὺ ἔτρεφε γιὰ τοὺς μεγάλους τραγικοὺς πρέπει νὰ ἀποδοθοῦν καὶ οἱ συχνοὶ δραματικοὶ ἀγῶνες, τοὺς διοίους ἐτέλεσε κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐκστρατείας του καὶ οἱ ὄποιοι εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα τὸ παιδιὰ τῶν Περσῶν, τῶν Σουσιανῶν καὶ τῶν Γεδρωσίων νὰ ἔδουν τὰς Εὐριπίδουν καὶ Σοφοκλέους τραγῳδίας, ὅπως χαρακτηριστικὰ ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος⁴².

Αλλὰ καὶ γιὰ ἄλλους ποιητὰς ἔτρεφε μεγάλη ἐκτίμηση, ὅπως γιὰ τὸν Ἡσίοδο⁴³, τὸν Στησίχορο⁴⁴, μάλιστα δὲ τὸν Πίνδαρο, τοῦ διοίου τὴν οἰκία καὶ τοὺς ἀπογόνους διέσωσε κατὰ τὴν καταστροφὴ τῶν Θηβῶν⁴⁵.

Οὐδόλως, ἔρα, παράδοξο ἀν τὸν ἀκολούθησαν στὴν ἐκστρατεία πολλοὶ ποιηταὶ⁴⁶, μερικοὶ μάλιστα ἀπὸ τοὺς διοίους ἔγραψαν καὶ ποιήματα περὶ τῶν κατοθρωμάτων του⁴⁷.

3) Οἱ Φυσικὲς ἐπιστῆμες καὶ ἡ ἱατρικὴ

Τὸ σημαντικώτερο ὅμως ἐπίτευγμα τοῦ Ἀριστοτέλη εἶναι ὅτι κατώρθωσε νὰ μεταδῷ στὸ μάθητή του τὸ ἰδικό του ἐρευνητικὸ καὶ ἀνήσυχο πνεῦμα γιὰ τὰ συμβαίνοντα στὴ φύση, γεγονὸς ποὺ συνέβαλε στὴν ἀνάπτυξη τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν καὶ ἴδιας τῆς ζωολογίας, τῆς βιοτανικῆς καὶ τῆς γεωγραφίας. Τὴν ἀνήσυχη δὲ αὐτὴ διάθεση τοῦ Ἀλεξάνδρου, τὴν διοία ὁ Ἀρριανὸς χαρακτηρίζει ὡς πόθον⁴⁸, διακρίνομε ἀπὸ τὰ πρῶτα ἥδη βήματα τῆς δράσεώς του μέχρι καὶ τῶν τελευταίων ἡμερῶν τῆς ζωῆς του.

41. Αὐτόθι, 10,4, 53, 3-4, Ἀρριανοῦ, Ἀλεξ. Ἀνάβ. VII, 16,6, Νικοβούλη, παρ. Ἀθηναϊκ XII, p. 537d.

42. Περὶ τῆς Ἀλεξ. Τύχης, p. 328 D. Ἀγῶνες δὲ μουσικοὺς (καὶ γυμνικούς) ἐτέλεσε πλείστους δὲ Ἀλεξανδροὺς στὶς πόλεις τῆς Ἀνατολῆς, ὅπως στὴν Μέμφιν τῆς Αἴγυπτου (Ἀρριανοῦ, Ἀλεξ. Ἀνάβ. III, 1, 4), στὴν Τύρο τῆς Φοινίκης (Πλούτ. Ἀλεξ. 29,1), στὰ Ἐκβάτανα τῆς Μηδίας (αὐτόθι 72, 1), κ.ἄ., στοὺς διοίους μετεῖχαν χιλιάδες Διονυσιακῶν τεχνητῶν καὶ ἀθλητῶν ποὺ ἐίχαν ἔρθει ἀπὸ τὴν Ἐλλάδα, πβλ. καὶ τὴ σημ. 14 ἀνωτέρω.

43. Διῶν Χρυσόστομος, Περὶ Βασιλείας B, 27.

44. Αὐτόθι, B, 28 καὶ 33.

45. Ἀρριανοῦ, Ἀλεξ. Ἀνάβ. I, 9, 10, πβλ. Πλούτ. Ἀλεξ. 11,6. Ο Πίνδαρος εἶχε συνθέσει ἔγραμμον πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀλεξανδροῦ Α' τοῦ Φιλέλληνος, προγόνου τοῦ M. Ἀλεξανδροῦ.

46. "Οπως οἱ ποιηταὶ Ἄγις, Αἰσχρίων, Πράντιχος, Πύθων, Χοιρίλος, κ.ἄ. Τὰ σχετικὰ λήμματα, βλ. στὸν Berne, ἔ.ἀ. (σημ. 4), πβλ. Tarn, ἔ.ἀ. (σημ. 3), σσ. 55-62.

47. "Οπως δὲ ἐπικός Χοιρίλος δὲ ἔξ Ιασοῦ, δὲ διοῖος ἔγραψε μακρὸν ἔπος γιὰ τὰ κατορθώματα τοῦ Ἀλεξανδροῦ, βλ. Berne, ἔ.ἀ., ἀρ. 829.

48. Τὶς σχετικὲς μαρτυρίες, βλ. στὸν Κανατσούλη, ἔ.ἀ. (σημ. 1), σ. 7, σημ. 6. 'Ο

Δείγματα δὲ τῆς ἀνήσυχης αὐτῆς διαθέσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου γιὰ τὰ φυσικὰ φαινόμενα μᾶς παρέχει τὸ ἐνδιαφέρον ποὺ ἐπέδειξε, ὅταν στὴ Βαβυλωνία οἱ θιαγενεῖς τοῦ παρουσίασαν τὴν εύφλεκτο ἰδιότητα τῆς νάρθα, εἰδους ἀκαθάρτου πετρελαίου τὸ ὄποιο ἔξήγετο ἀπὸ τὴν Βαβυλωνιακὴ ἀσφαλτο⁴⁹.

’Ακόμη περισσότερο ἐντυπωσιάσθηκε, ὅταν ὁ Πρόξενος ὁ Μακεδών ἀνακάλυψε, ἐνῶ ἔσκαβε κοντὰ στὶς δύζεις τοῦ ποταμοῦ Ὁξου, πηγὴν ὑγροῦ λιπαροῦ, ἀπὸ τὴν ὄποια ἀνέβλυζε διαυγές ἔλαιον. Τόση μάλιστα ἐντύπωση τοῦ προκάλεσε, ὥστε ἔγραψε στὸν Ἀντίπατρο ὅτι τὸ φαινόμενο τοῦτο ἦτο τὸ πιὸ ἀξιοθαύμαστο ἀπὸ δύο τοῦ ἀπεκάλυψε ὁ θεός⁵⁰.

Στὴν προαγωγὴ δὲ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἀποφασιστικὰ συνέβαλε τὸ πλῆθος τῶν εἰδικῶν ἐπιστημόνων ποὺ τὸν ἀκολουθοῦσαν στὴν ἐκστρατεία, γιὰ νὰ μελετήσουν τὴν χλωρίδα καὶ τὴν πανίδα (δηλ. τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα) τῶν νέων χωρῶν, ἐνῶ οἱ βηματισταὶ καταμετροῦσαν καὶ κατέγραψαν τὶς διανυόμενες ἀπὸ τὸν στρατὸ του ἀποστάσεις, ἔργο ποὺ βοήθησε ἀργότερα τὸν ’Ερατοσθένη νὰ ὑπολογίσῃ τὸν μεσημβριὸν τῆς γῆς.

Συγχρόνως ἔξησηκμένοι κυνηγοὶ συνελάμβαναν ζῶα τῶν Ἀσιατικῶν χωρῶν καὶ ἀλίεις ἀλίευαν ψάρια, τὰ ὄποια ἐν συνεχείᾳ ἀπέστελλαν στὸν Ἀριστοτέλη, γιὰ νὰ τὰ συμπεριιλάβῃ στὴν Περὶ ζῴων πραγματείᾳ του⁵¹. Χάρις στὶς φροντίδες ἐπίσης τοῦ Ἀλεξάνδρου διεγάλος φυσιοδίφης περιέλαβε στὸ Περὶ φυτῶν ἔργο του δένδρα καὶ φυτὰ τῶν χωρῶν τῆς Ἀνατολῆς, ὅπως τὴν Ἰνδικὴ συκῆ, τὸ κιννάμωμον (κανέλλα), τὴν σμύρνα; κ.ἄ.⁵². Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸν ἡ ἐκστρατεία τοῦ Ἀλεξάνδρου ὠμοίαζε περισσότερο μὲ ἔξερευνητικὴ ἀποστολὴ παρὰ μὲ πολεμικὴ ἐπιχείρηση καὶ συνέβαλε ἀποφασιστικὰ στὴ θεμελίωση τῆς βοτανικῆς καὶ τῆς ζωολογίας.

’Αφ’ ἑτέρου μεγάλη πρόδοι καὶ ἀνάπτυξη σημείωσε καὶ ἡ γεωγραφία, ἐπειδὴ ὁ Ἀλέξανδρος ἔξερεύησε σπιθαμὴ πρὸς σπιθαμὴ τὶς κατακτηθεῖσες χῶρες, συμπληρώνοντας ἔτσι τὴν εἰκόνα τῆς γῆς ποὺ τοῦ εἶχε παρουσίασει διοφός του διδάσκαλος. Γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸν ἀνέθεσε σὲ ἄνδρες τοῦ στενοῦ του περιβάλλοντος ἔξερευνητικὲς ἀποστολές, ἀνέλαβε δὲ νὰ πραγματοποιήσῃ

⁴⁹ Αρριανὸς στὴν Ἰνδικὴ του (20,2-3) δρίζει τὸν πόθον τοῦ Ἀλεξάνδρου ως ἐπιθυμήν τοῦ καινόν τι αἰεὶ καὶ ἀποπον ἐργάζεσθαι.

⁵⁰ 49. Πλούτ. Ἀλέξ. 35,1 καὶ Στράβων XVI, 1, 15, p. 743, πβλ. J. Hamilton, *Plutarch Alexander* (1969), σ. 93.

⁵¹ 50. Πλούτ. Ἀλέξ. 57,4-5, πβλ. Ἀθήναι II, p. 42f.

⁵² 51. Plinius, *N.H.* VIII, 17 (44): *Alexandro Magno rege inflammato cupidine animalium naturas noscendi delegataque hac commentatione Aristotelis*. Γιὰ τὴν ἀποπεράτωση ἀλλωστε τῆς Περὶ ζῴων πραγματείας του προωρίζοντο τὰ 800 τάλαντα ποὺ τοῦ ἀπέστειλε (πβλ. σημ. 31 ἀντότερω).

⁵³ 52. Πβλ. Fox, ἔ.δ. (σημ. 21), σ. 55.

ὅ ιδιος καὶ ἄλλες, ὡστε νὰ γνωρίσῃ ἐξ αὐτοφίας τὴν φύση τῶν χωρῶν ποὺ κατέκτησε.

Γνωστὲς δὲ ἔξερευνητικὲς ἀποστολὲς εἶναι :

1) 'Η ἔξερεύνησις τῶν πηγῶν τοῦ Νείλου, ως καὶ τῶν αἰτίων ποὺ προκαλοῦν τὶς πλημμύρες τοῦ ποταμοῦ, τὶς ὅποιες ὀρθῶς οἱ "Ἐλληνες τεχνικοὶ ἀπέδωσαν στὶς τροπικὲς βροχὲς τῆς Αἴθιοπίας⁵³.

2) 'Η ἔξερεύνησις τῆς θαλασσίας ὁδοῦ ποὺ ὀδηγεῖ ἀπὸ τὶς ἐκβολὲς τοῦ 'Ινδοῦ ποταμοῦ στὶς ἐκβολὲς τοῦ Τίγρητος, τὴν ὅποια ἀνέθεσε στὸν ναύαρχό του Νέαρχο⁵⁴.

3) 'Η ἔξερεύνησις τῆς Κασπίας θαλάσσης, γιὰ νὰ διαπιστωθῇ ἂν ἡ 'Τρκανία θάλασσα (ἢ Κασπία) ηταν λίμνη, ὅπως ὑπεστήριζε ὁ Ἀριστοτέλης, ἢ κόλπος τοῦ 'Ωκεανοῦ, ὅπως ἐδέχοντο οἱ προγενέστεροι. Τὴν ἐπιχείρηση ἀνέλαβε ὁ 'Ηρακλείδης, διὸς τοῦ Ἀργαίου, φαίνεται ὅμως ὅτι τελικὰ δὲν πραγματοποιήθηκε ἐξ αἰτίας τοῦ προώρου θανάτου τοῦ βασιλέως⁵⁵.

'Αφ' ἑτέρου ὁ ιδιος ἔξερεύνησε τὶς ἐκβολὲς τοῦ 'Ινδοῦ ποταμοῦ⁵⁶, ως καὶ τὶς ἐκβολὲς τοῦ Εύφρατη, ἐσχεδίαζε δὲ νὰ περιπλεύσῃ τὴν Ἀραβία καὶ τὴν Ἀφρικὴ καὶ νὰ εἰσέλθῃ στὴ Μεσόγειο ἀπὸ τὶς 'Ηράκλειες Στῆλες (Γιβραλτάρ)⁵⁷, ὡστε νὰ ἔξερευνήσῃ καὶ αὐτὲς ἀκόμη τὶς ἄγνωστες μέχρι τότε στὸν 'Ελληνικὸ κόσμο χῶρες.

'Αλλὰ καὶ τῆς ίατρικῆς στοιχειώδεις τούλαχιστο γνώσεις προσέφερε ὁ Ἀριστοτέλης στὸ μαθητή του, στὴν προσπάθειά του νὰ τοῦ γνωρίσῃ αὐτὴν τὴν τόσο χρήσιμη στοὺς στρατιωτικοὺς ιδίως ἡγήτορες, ἐπιστήμη⁵⁸. Κατὰ τὴ διάρκεια πράγματι τῆς ἐκστρατείας ὁ 'Αλέξανδρος ἐμφανίζεται νὰ παρέχῃ ίατρικὲς συμβουλὲς στοὺς φίλους του καὶ νὰ τοὺς ὑποδεικνύῃ θεραπεῖες, διαιτες καὶ φάρμακα⁵⁹, νὰ περιβάλλεται δὲ ἀπὸ ίατρούς, "Ἐλληνες⁶⁰ καὶ

53. Πβλ. U. Wilcken (μετφ. 'Ι. Τουλουμάκου), 'Αρχαία Ἐλληνικὴ Ιστορία, 'Αθῆνα 1976, σ. 340 μὲ τὴν σημ. 1.

54. 'Αρριανοῦ, 'Αλεξ. 'Ανάβ. VI, 21,3, Πλουτ. 'Αλεξ. 66, 2, Στράβων XV, 2,4-5, p. 721.

55. 'Αρριανοῦ, 'Αλεξ. 'Ανάβ. VII, 16,1-3, πβλ. Tarn, ἔ.ἄ. (σημ. 3), II, σσ. 10-12.

56. Πλουτ. 'Αλεξ. 66,1-2, 'Αρριανοῦ, 'Αλεξ. 'Ανάβ. VI, 19, 3-5.

57. Πλουτ. 'Αλεξ. 68, 1, 'Αρριανοῦ, 'Αλεξ. 'Ανάβ.-VII, 1, 1-2.

58. Πλουτ. 'Αλεξ. 8,1: δοκεῖ δέ μοι καὶ τὸ φιλατεῖν 'Αλεξανδρῷ προστριψθαι μᾶλλον ἐτέρων 'Αριστοτέλης οὐδὲν μόνον τὴν θεωρίαν ἡγάπησεν, ἀλλὰ καὶ νοσοῦσιν ἐβοήθει.

59. Σχετικὲς περιπτώσεις μᾶς ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος ('Αλεξ. 41,2-4), πβλ. Hamilton, ἔ.ἄ. (σημ. 49), σσ. 110-111.

60. "Οπως οἱ 'Αλέξιππος (Πλουτ. 'Αλεξ. 41,3, Berne, ἔ.ἄ., ἀρ. 43), Γλαυκίας ('Αρριανοῦ, 'Αλεξ. 'Ανάβ. VII, 14, 4, Berne, ἀρ. 228), Παυσανίας (Πλουτ. 'Αλεξ. 41, 4, Berne, ἀρ. 616), Φιλιππος ('Αρριανοῦ, ἔ.ἄ., II, 4,8-11, Berne, ἀρ. 788), κ.ἄ.

Ίνδούς⁶¹, τῶν ὁποίων ἡ ἐμπειρία συνέβαλε διπωσδήποτε στὴν προαγωγὴ τῆς ιατρικῆς ἐπιστήμης⁶².

4) Η ρητορικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ ἐπιστήμη

"Οπως προαναφέραμε, τὴν ρητορικὴ στὸν Ἀλέξανδρο ἐδίδαξε κυρίως ὁ Ἀναξιμένης, εἶναι ὅμως πιθανὸν ὅτι καὶ ὁ Ἀριστοτέλης τοῦ μετέδωσε ὠρισμένες ρητορικὲς γνώσεις⁶³. Φαίνεται πάντως ὅτι ἡ ρητορικὴ κατεῖχε δευτερεύουσα θέση στὶς σπουδὲς τοῦ νέου καὶ ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐπεδιώκει κυρίως νὰ τοῦ διεγείρῃ τὴν πολιτικὴν σκέψη, ὥστε νὰ τὸν προετοιμάσῃ στὴν ἄσκηση τῶν βασιλικῶν του καθηκόντων. Γιὰ τὸν σκοπὸν ἀλλωστε αὐτὸν συνέγραψε τὰ ἔργα του *Περὶ βασιλείας* καὶ Ἀλέξανδρος ἡ ὑπὲρ ἀποίκων⁶⁴.

Παρ’ ὅλα αὐτὰ στὸν πολιτικὸν τομέα οἱ δύο δυνδρες ἀκολούθησαν τελείως διαφορετικοὺς δρόμους, κυρίως ὡς πρὸς τὸν τρόπο ποὺ ἔπειτε νὰ συμπεριφερῇ ὁ Ἀλέξανδρος πρὸς τοὺς βαρβάρους. Διέτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐδέχετο ὅτι οἱ "Ἐλληνες ἤσαν ὁ μόνος ἐλεύθερος λαός, ὁ δυνάμενος ἀρχειν πάντων⁶⁵ σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς βαρβάρους ποὺ ἤσαν συνηθισμένοι στὴ δεσποτικὴ ἑξουσίᾳ. "Οθεν συνιστοῦσε στὸ μαθητή του νὰ συμπεριφερῇ στοὺς "Ἐλληνας μὲν ἡγεμονικῶς, δῆλος ὡς ἡγεμών τοῦ καὶ ἀρχηγός, στοὺς βαρβάρους δὲ δεσποτικῶς, δῆλος ὡς δεσπότης καὶ τύραννος⁶⁶.

"Αντίθετα δὲ Ἀλέξανδρος ἐμφορούμενος ἀπὸ τὶς κοσμοπολοτικὲς θεωρίες τῶν κυνικῶν, τὶς ὁποῖες τοῦ εἶχε γνωρίσει ὁ διδάσκαλός του Φιλίσκος, διεκήρυξε ὅτι διακρίνει τοὺς ἀνθρώπους σὲ καλοὺς καὶ ἐναρέτους, ποὺ τοὺς ὀνομάζει "Ἐλληνας, καὶ σὲ κακοὺς καὶ ἀχρείους, ποὺ τοὺς ἀποκαλεῖ βαρβάρους⁶⁷.

61. Ἐπειδὴ οἱ Ἰνδοὶ ἐγνώριζαν νὰ θεραπεύουν τὰ δήγματα τῶν δψεων, Ἀρριανοῦ, *Ινδική* 15,11.

62. Πβλ. Βερνε, ἔ.ἄ. (σημ. 4), I, σσ. 79-80.

63. Cicero, *De oratore* III, 141.

64. Διογένης Λαέρτιος V, 22.

65. Ἀριστοτέλους, *Πολιτικὰ* VII, p. 1327 b, 29, κ.έ.: τὸ τῶν Ἐλλήνων γένος... ἔνθυμον καὶ διανοητικὸν ἐστιν διόπερ ἐλεύθερόν τε διατελεῖ καὶ βέλτιστα πολιτευόμενον καὶ δυνάμενον ἀρχεῖν πάντων, μᾶς τυγχάνον πολιτείας.

66. Πλουτάρχου, *Περὶ τῆς Ἀλεξ. Τύχης*, p. 329 B: ... Ἀριστοτέλης ουνεβούλευεν αὐτῷ, τοῖς μὲν "Ἐλληστον ἡγεμονικῶς τοῖς δὲ βαρβάροις δεσποτικῶς χρώμενος, καὶ τῶν μὲν ὡς φίλων καὶ οἰκείων ἐπιμελούμενος, τοῖς δὲ ὡς ζφοῖς ἡ φυτοῖς προσφερόμενος..., πβλ. Κανατσούλη, ἔ.ἄ. (σημ. 1), σ. 12, σημ. 3, ὅπου ἀναφέρονται καὶ ἄλλες σχετικὲς μαρτυρίες.

67. Πλουτάρχου, *Περὶ τῆς Ἀλεξ. Τύχης*, p. 329 c-d. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος στὶς κοσμοπολιτικὲς ἰδέες του ἐπηρεάσθηκε καὶ ἀπὸ τὸν ἐπιφανῆ ρήτορα Ἰσοκράτη, ὁ δητοῖς, ἀπευθύνομενος πρὸς τὸν πατέρα του (Φίλιππος, 154), τοῦ ἔγραφε: τὸ δὲ τῶν ἀλλων γένος (δῆλος οἱ βάρβαροι), ἦν διὰ σὲ βαρβαρικῆς δεοποτείας ἀπαλλαγέντες "Ἐλληνικῆς ἐπιμελεῖς τύχωσιν." Άλλωστε ὁ Ισοκράτης ἀπηρύθινε ἐπιστολὴ καὶ πρὸς τὸν Ἰδίο τὸν Ἀλέξανδρο, πβλ. Wilcken (ἔ.ἄ., σημ. 17), σ. 65.

Κατ' ἀκολουθίαν ἐφήμοσε τὴν πολιτικὴ τῆς συμφιλιώσεως καὶ συγκυριαρχίας νικητῶν καὶ ἡττημένων καὶ διεκόρυξε στὸ συμπόσιο ποὺ ὠργάνωσε στὴ μικρὴ πόλη τῆς Βασιλωνίας Ὡπη (324 π.Χ.) τὴν ὁμόνοιαν καὶ τὴν ἀδελφοσύνην τῶν λαῶν⁶⁸, ἀρχὲς τὶς ὁποῖες παρέλαβε ἡ Στωϊκὴ φιλοσοφία, ἀποδέχθηκε δὲ ὁ Χριστιανισμὸς καὶ διαπρύσιως διεκόρυξε ἡ μεγάλη Γαλλικὴ Ἐπανάστασις τοῦ 1789 (liberté, égalité, fraternité).

'Απὸ δοσα προαναφέραμε προκύπτει διτὶ δὲ Ἀριστοτέλης ἐπεδιώξε νὰ μεταδώσῃ στὸ νεαρὸ μαθητὴ του τὶς βασικὲς γνώσεις μιᾶς γενικῆς μορφώσεως, δπως τὴν ἀντελαμβάνετο τὸ ἰδικό του καθοικὸ πνεῦμα καὶ συγχρόνως νὰ τὸν παρακινήσῃ στὴν παρατήρηση τῶν φαινομένων τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Πόσο δὲ σημαντικὴ ὑπῆρξε ἡ ἐπίδρασις τοῦ Ἀριστοτέλη ἐπὶ τοῦ νεαροῦ μαθητοῦ του, φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸν σεβασμὸ ποὺ μέχρι τέλους τῆς ζωῆς του διετήρησε δὲ Ἀλεξάνδρος γιὰ τὸν σοφὸ του διδάσκαλο, παρὰ τὴ δοκιμασία ποὺ πέρασε ἔξι αἰτίας τῆς συλλήψεως καὶ θανατώσεως τοῦ Καλλισθένη⁶⁹.

'Εκεῖνο πάντως γιὰ τὸ ὅποιο ὀφείλει δὲ πολιτισμένος κόσμος νὰ εὐγνωμονῇ τὸν Ἀριστοτέλη εἶναι διτὶ ἐνέπνευσε στὸν μαθητὴ του τὴν ἀγάπην καὶ τὸν θαυμασμὸ γιὰ τὸν Ἐλληνικὸ πολιτισμό.

'Η διάδοσις τοῦ πολιτισμοῦ τούτου ἀπετέλεσε τὸ κύριο ἔργο τῆς ἐκπολιτιστικῆς του ἀποστολῆς στὶς χῶρες τῆς Ἀνατολῆς. Χωρὶς τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου οὔτε ἡ Ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία οὔτε τὸ Βυζάντιο, ἀλλ' οὔτε καὶ δημορινὸς Εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθοῦν⁷⁰.

'Η ἔξέτασις τῆς ἀγωγῆς τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καθιστᾶ ἐμφανῆ τὸν πρωτεύοντα ρόλον ποὺ διαδραματίζει ἡ ὄρθη ἀγωγῆ στὴ διαμόρφωση τῆς προσωπικότητος τῶν νέων. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ὀφείλει ἡ Πολιτεία νὰ ἀντιμετωπίζῃ μὲ πολὺ μεγάλη προσοχὴ τὴν ἐκπαίδευση τῆς νεολαίας της, διότι λάθη, παραλείψεις καὶ προχειρότητες στὸν εὐαίσθητο τομέα τῆς παιδείας πληρώνονται συνήθως πολὺ ἀκριβά.

68. 'Αρριανοῦ, Ἀλεξ. Ἀνάβ. VII, 11,9: εἴχετο δὲ τὰ τε ἄλλα ἀγαθὰ καὶ διμόνοιόν τε καὶ κοινωνίαν τῆς ἀρχῆς... Πλουτάρχου, Περὶ τῆς Ἀλεξάνδρου Τύχης, p. 330 Ε: οὐχ ἔαντι φρήν καὶ πολντέλευν, ἀλλὰ πᾶσιν ἀνθρώποις ὁμόνοιαν καὶ εἰρήνην καὶ κοινωνίαν πρὸς ἀλλήλους παρασκευάσαι διανοηθέντα, πβλ. Tarn (Ἑ.ἄ., σημ. 3) II (1948), σσ. 434-449, Appendix 25 VI).

69. Γιὰ τὶς σχετικὲς μαρτυρίες, βλ. Θ. Σαρικάκη: 'Αρριανοῦ, Ἀλεξάνδρου Ἀγάθασις, τόμ. B' (1998), σ. 66, σημ. 1.

70. Κανατσούλης, Ἑ.ἄ. (σημ. 1), σ. 8.